

2. Бойко О.Д. Історія України : [посібник] / О.Д. Бойко. – К. : Академія, 2002. – 656 с.
3. Історія держави і права України. Академічний курс : у 2 т. / [В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький та ін.] ; за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина. – К., 2000– . – Т. 1. – 2000. – 648 с.
4. Лановик Б.Д. Історія України : [навчальний посібник] / Б.Д. Лановик, М.В. Лазарович. – К. : Знання-Прес, 2006. – 598 с.
5. Самойленко О.О. Реалізація судової реформи 1864 року в Україні: етапи і проблеми / О.О. Самойленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_4/23.pdf.
6. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 г. на Правобережной Украине / П.Ф. Щербина. – Львов : ЛГУ, 1974. – 190 с.

УДК 340.1

Куракін О. М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕФІНІЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

THEORETICAL AND LAW ASPECTS OF LEGAL DEFINITION OF THE LEGALITY IN LEGAL REGULATION

З позиції загальної теорії права розглянуто підходи до визначення терміна «правові засоби» в механізмі правового регулювання. Зроблено спробу аргументувати власну точку зору із цього питання, спираючись на існуючий у цій сфері науковий доробок. Запропоновано класифікацію правових засобів, визначено їх місце в механізмі правового регулювання.

***Ключові слова:** правовий засіб, правове регулювання, законність, сила права, реалізація права, суб'єкт правовідносин.*

С позиции общей теории права рассмотрены подходы к определению термина «правовые средства» в механизме правового регулирования. Сделана попытка аргументировать собственную точку зрения по этому вопросу, опираясь на существующий в этой сфере научный потенциал. Предложена классификация правовых средств, определено их место в механизме правового регулирования.

***Ключевые слова:** правовое средство, правовое регулирование, законность, сила права, реализация права, субъект правоотношений.*

From the standpoint of the general theory of law discussed approaches to the definition of the term “remedies” in the mechanism of legal regulation. The author has made an attempt to argue their own point of view on this issue, building on existing research in this area potential. The classification of legal means, determined by their place in the mechanism of legal regulation.

Key words: *legal remedy, regulation, rule of law, force of law, exercise of the right, subject of legal relations.*

Поza державою не може бути ні права, ні його застосування в повсякденному житті суспільства. Саме держава, використовуючи засоби державного примусу, має забезпечувати в суспільстві режим законності та правопорядку. Законність – різновид вимоги правомірності поведінки членів суспільства, що спирається на механізм регулювання, властивий правовим відносинам, у яких суб’єкт права особисто зацікавлений у виконанні юридичного обов’язку іншою стороною, у її правомірній поведінці.

Це постає із загальної ролі права, об’єктивної необхідності правопорядку та державної гарантованості масштабу свобод, що відповідає потребі нормального його функціонування. У законності виражена властивість права протистояти свавілля через упорядкування суспільних відносин.

Відповідно, законність повинна забезпечуватися державним примусом. Хоча необхідно розуміти, що останній також здійснюється людьми, які можуть помилятися чи які є особисто зацікавленими під час виконання ними відповідних обов’язків. З іншого боку, держава не в змозі забезпечити безперервний нагляд за кожною зобов’язаною особою. Таким чином, законність не може спиратися тільки на примус фізичного чи психологічного характеру, хоча він і має велике значення. Її основним джерелом мають стати насамперед інтереси й потреби людей, права одних суб’єктів правовідносин, ефективність використання яких, відповідно, залежить від ефективності виконання юридичних обов’язків іншими.

Законність означає не просто реалізацію вимог закону в конкретних випадках, а панування закону в житті суспільства, зокрема у відносинах між владою й особистістю. Подібне панування виявляється явищем типовим не в силу прямого насильства, а завдяки відзначеному механізму регулювання, властивому правовідносинам.

Діалектика зв’язків між законністю та правами окремих суб’єктів співвідноситься як юридичні умови забезпечення суб’єктивних прав і передумови існування законності.

Хоча в юридичній науці існує думка, що примус із боку держави є гарантією законності, ми вважаємо, що сам по собі він законності не гарантує. Навпаки, законність виконує роль гарантії правомірності його застосування.

Гарантується ж законність системою соціальних і спеціально-юридичних факторів, серед яких закріплення основ суспільного й державного ладу, основних прав та обов’язків громадян в Основному Законі України, відповідність чинного законодавства Конституції України, незалежність судової влади, безу-

мовне право громадян на судовий захист своїх прав і свобод, розвинута система законодавства, стабільність правовідносин, високий рівень правосвідомості населення та правової культури роботи державного апарату, юридична інформованість населення тощо.

З цих позицій законність доцільно розглядати як найбільш адекватну форму зміцнення правопорядку: якщо закон означає офіційне визнання масштабу свободи, то законність є вимогою його дотримання, у свою чергу режим законності – це стан суспільних відносин, за якого цей масштаб може бути реально використаний суб'єктами правовідносин [12, с. 235–243].

Система юридичних гарантій законності в правовому регулюванні включає суворе дотримання норм матеріального права, законодавчі вимоги об'єктивності й повноти дослідження обставин юридичної справи, неприпустимості застосування декількох покарань за одне правопорушення, порядок допустимості й закріплення доказів, прийняття рішень у межах компетенції й у встановлених законом процесуальних формах, контроль і нагляд за правозастосовною діяльністю, право оскарження й відповідальність посадових осіб за вчинення неправомірних дій тощо.

Вказані вище принципи та заходи в сукупності утворюють комплекс засобів забезпечення законності.

У юридичній літературі під час дослідження сфери правореалізаційної діяльності науковці намагалися звертати увагу на виникнення інституту «правових засобів». Зазвичай такий термін використовувався як вказівка на будь-які юридичні інструменти, як позначення юридичного засобу правового регулювання [6, с. 4–6]. Окремі фахівці обмежують зміст цього терміна до сукупності певних правових інститутів, а також галузевих методів реалізації нормативно-правових приписів [5, с. 15–20]. Наприклад, Г.Л. Знаменський розрізняє «зовнішні» та «внутрішні» правові засоби. Під першими він розуміє законодавче підґрунтя правовідносин, а під другими – методи правового регулювання [4, с. 213].

Як і більшість наукових категорій та понять, правові засоби з моменту їх наукового «народження» піддавалися глибокому теоретичному аналізу винятково на галузевому рівні, де розглядалися як юридичні способи розв'язання суб'єктами відповідних завдань, досягнення своїх цілей та інтересів [6, с. 64].

Водночас ця проблема, безумовно, є загальнотеоретичною. У теорії права під правовими засобами розуміють інституційні явища правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, його енергію та яким належить роль її активних центрів [1, с. 14].

С.С. Алексеев, досліджуючи цю проблему, зазначав, що правові засоби є правовими явищами субстанціонального та функціонального характеру. Вони є різноманітними, що дає підстави їх класифікувати таким чином:

- 1) явища-регулятори (норми, положення);
- 2) явища правової форми (нормативні та індивідуальні акти);
- 3) явища правової діяльності (правотворчість, правозастосування, тлумачення);

4) явища суб'єктивної сторони правової діяльності (правосвідомість, суб'єктивні елементи правової культури, правова наука).

Визначальна роль у правовій дійсності належить явищам-регуляторам, що утворюють левову частку правової матерії. При цьому й правова форма має субстанціональне значення внаслідок нерозривного зв'язку форми та змісту. Таким чином, С.С. Алексєєв доходить висновку, що правові засоби – це норми права, індивідуальні приписи й веління, договори, засоби юридичної техніки, усі інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерного для них змісту та форми [1, с. 14].

Щодо функціональної характеристики правових засобів, то, на думку вказаного дослідника, вони не утворюють особливих, відмінних від «традиційних», явищ правової дійсності, вони розглядаються лише з точки зору їхнього функціонального призначення, тих рис, які характеризують їх як інструменти досягнення соціальних цілей. Крім цього, у багатьох працях правові засоби також характеризуються як особливі юридичні інструменти, що слугують вирішенню економіко-соціальних завдань [7, с. 197].

Б.І. Пугинський звертає увагу на те, що з точки зору оцінки правових засобів правові норми виконують подвійну функцію: для законодавця вони є правовими засобами, а для юридичних і фізичних осіб – засобами визначення правових засобів, що встановлюються державою з метою досягнення суб'єктами правових відносин бажаного результату (до них належать, зокрема, договори, відповідальність тощо) [6, с. 85]. На нашу думку, з таким висновком можна погодитися, посилаючись при цьому на В.М. Горшеньова, який зазначав, що під час реалізації відповідних норм виконавці діють не задля задоволення власних потреб, а для досягнення «чужого інтересу» [2, с. 34].

Сказане свідчить про те, що за досить поширеного застосування в загальній теорії права поняття «правовий засіб» досі має місце суттєва прогалина в підходах до його уніфікованого визначення. Більше того, цим терміном користуються для позначення нормативних актів, правових відносин, інших об'єктів, які традиційно вивчаються юридичною наукою й визначаються поняттями, що встановилися. Така ситуація є небажаною, оскільки порушується методологічний принцип, згідно з яким неприпустимим є введення в обіг нових термінів для позначення об'єктів, що вже мають чітко сформульовані поняття.

На нашу думку, під час визначення цього терміна треба врахувати, з одного боку, його правовий характер, необхідність законодавчого закріплення, а з іншого боку, те, що правові засоби є інструментами здійснення відповідної діяльності. Таким чином, визначення поняття правових засобів має відображати найсуттєвіші ознаки явищ, що ним позначаються [6, с. 86].

Аналізуючи наведені точки зору, варто зауважити, що в разі визначення правових засобів як будь-яких юридичних інструментів виникає питання щодо того, яким чином відокремити їх від методу правового регулювання. Метод правового регулювання є лише частиною відповідного механізму, під яким розуміють зазвичай характер впливу волі, що втілена в юридичній нормі, на волю учасників суспільних відносин [9, с. 545]. Це визначення дає характеристику

лише окремих аспектів правових засобів, зокрема порядку їх дії, застосування, шляхів досягнення бажаного результату.

Отже, виходячи із цього, можна стверджувати, що правові засоби не обмежуються лише методом регулювання. На користь цього свідчить також те, що механізм правового регулювання є складною правовою категорією, що складається з різних елементів, зокрема методів правового регулювання, норм права, юридичних фактів, актів застосування права, правових відносин, актів реалізації суб'єктивних прав та обов'язків [10, с. 305].

У цілому ж під механізмом правового регулювання розуміють систему правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права перетворюється у впорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється та забезпечується правопорядок [8, с. 540].

Не зовсім коректною, на нашу думку, є гіпотеза про те, що під правовими засобами треба розуміти особливі юридичні інструменти, які слугують розв'язанню економіко-соціальних завдань. Ця вказівка на особливість не має позитивного навантаження, вона лише орієнтує на те, що ці юридичні інструменти відрізняються від інших, не пояснюючи, у чому ж полягає особливість. І теза щодо їх використання для розв'язання економіко-соціальних завдань також є недостатньо конструктивною, оскільки на досягнення цієї мети можуть бути спрямовані й зусилля іншого гатунку, які не обов'язково є правовими, які знаходяться за межами правового регулювання [3, с. 26–34].

Отже, вважаємо, що більш доцільним є розуміння механізму правового регулювання, правових та організаційно-правових засобів як окремих теоретико-правових категорій, визнаючи перше як родові поняття щодо інших.

Таким чином, правові засоби можуть бути визначені як сукупність законодавчих актів, за допомогою яких створюється нормативна база відповідних відносин. Критерієм класифікації в такому разі виступає їх галузева приналежність, функціональна роль і суб'єкти, чиїм інтересам віддається перевага. Згідно з такими ознаками правові засоби, відповідно, поділяються на конституційні, цивільні, адміністративні тощо; регулятивні та охоронні; стимулюючі й обмежувальні [11, с. 622].

Разом із правовими мають враховуватися також організаційно-правові засоби, які являють собою сукупність засобів і прийомів, що створюють передумови та забезпечують можливість реалізації положень, закріплених у правових актах.

До засобів, що забезпечують реалізацію права, відносять передусім засоби державного примусу, оскільки будь-яке цивілізоване суспільство вимагає підтримки правопорядку й забезпечення нормального функціонування державних і громадських інститутів, охорони прав і свобод людини та громадянина, публічних і приватних інтересів.

У юридичній літературі проблемі дотримання права приділено порівняно мало уваги. Більше йдеться про структуру правових відносин, аніж про їх зміст. Із класичних теорій, що вже стали історією, варто згадати вчення правника Дж.

Остіна. Суверенітет «незалежного політичного суспільства», на його думку, характеризується тим, що всі або частина членів у силу звички підкорюються владі, хоча деякі з них мають схильність не підкорятися їй. Це означає, що суверенітет суспільства проявляється в дотриманні права, хоча й не виключається можливість окремих відхилень. Таким чином, дотримання права в кількісному відношенні має бути масовим, звичайним, а протиправна поведінка – винятком.

Література:

1. Алексеев С.С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С.С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 14.
2. Горшенев В.М. Юридическая процессуальная форма / В.М. Горшенев. – М. : Юридическая литература, 1976. – 173 с.
3. Гукасян Р.Е. Концепция слияния прав и обязанностей и административно-командные методы управления / Р.Е. Гукасян // Советское государство и право. – 1989. – № 7. – С. 26–34.
4. Знаменский Г.Л. Совершенствование хозяйственного законодательства / Г.Л. Знаменский. – К. : Наука, 1980. – 314 с.
5. Липницкий Д.Х. Право и предотвращение хозяйственных правонарушений / Д.Х. Липницкий // Хозяйство и право. – 1979. – № 10. – С. 15–20.
6. Пугинский Б.И. Гражданско-правовые средства в хозяйственных отношениях / Б.И. Пугинский. – М. : Юридическая литература, 1984. – 166 с.
7. Разнатовский И.М. Правовое регулирование планирования народного хозяйства СССР / И.М. Разнатовский. – К. : Ин-т государства и права, 1977. – 214 с.
8. Скакун О.Ф. Теория государства и права : [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутренних дел, 2000. – 657 с.
9. Теория государства и права / под ред. Н.Г. Александрова. – М. : Юридическая литература, 1974. – 720 с.
10. Теория государства и права / под ред. С.С. Алексеева. – М. : Юридическая литература, 1985. – 355 с.
11. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристь, 1997. – 684 с.
12. Явич Л.С. Общая теория права / Л.С. Явич. – Л. : Издательство ЛГУ, 1976. – 274 с.